ELM VƏ CƏMİYYƏT ARASINDA ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFINDA KİTABXANALARIN TRANSFORMASİYASI

Şəfəq İsrafil qızı İslamova

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
AR Elm və Təhsil Nazirliyi,
İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxana müdiri,
shafaq.ace@gmail.com

Açar sözlər: *kitabxana, elm, cəmiyyət, transformasiya, informasiya, rəqəmsallaşma*

Ключевые слова: *библиотека, наука, общество, трансформация, информация, цифровизация*

Keywords: *library, science, society, transformation, information, digitalization*

Xülasə: Məqalədə müasir informasiya cəmiyyətində kitabxanaların transformasiyası, texnoloji yeniliklər, rəqəmsallaşma, informasiya savadlılığı və vətəndaş elminin təsiri kontekstində araşdırılır. Kitabxanaların elm və cəmiyyət arasında vasitəçi sosial institut kimi yenidən formalaşması və gələcək inkişaf perspektivləri elmi əsaslarla təhlil olunur.

Резюме: В статье рассматривается трансформация библиотек в современном информационном обществе в контексте технологических инноваций, цифровизации, информационной грамотности и влияния гражданской науки. Анализируется научно обоснованная трансформация библиотек как посреднического социального института между наукой и обществом, а также перспективы их дальнейшего развития.

Summary: The article examines the transformation of libraries in the modern information society in the context of technological innovations, digitalization, information literacy, and the impact of citizen science. It provides a scientifically grounded analysis of the reformation of libraries as intermediary social institutions between science and society, along with their future development prospects.

Giriş: Müasir informasiya dövründə cəmiyyət məlumatın sürətlə hazırlanıb paylaşılması ilə xarakterizə olunur. Belə bir mühitdə elmin ictimaiyyətlə qarşılıqlı münasibətinin inkişaf etdirilməsi strateji baxımdan vacibdir. Kitabxanalar isə bu qarşılıqlı əlaqənin qurulmasında vasitəçi sosial institut kimi çıxış edir. Cəmiyyətin dəyişən informasiya ehtiyaclarına uyğun olaraq kitabxanaların funksional və struktur xüsusiyyətləri transformasiyaya uğrayır, onların fəaliyyət mexanizmləri yenidən qurulur və çevik şəkildə modernləşdirilir.

Cəmiyyətin elmi məlumatlara çıxışında kitabxanaların əlaqələndirici rolu

Elm, kitabxana və cəmiyyət bir-biri ilə üzvi şəkildə bağlı və qarşılıqlı təsir göstərən əsas sütunlardır. Bu üçlük arasında balanslı və davamlı əlaqə hər bir komponentin inkişafına təkan verir. Elm yeni biliklərin yaradılması və problemlərin elmi əsaslarla həlli baxımından cəmiyyətin tərəqqisinə xidmət edir. Lakin bu biliklərin yalnız elmi mühitdə qalması onların təsir gücünü məhdudlaşdırır.

Bu kontekstdə rəqəmsal kitabxanalar elmi biliklərin sistemləşdirilməsi, qorunması və geniş auditoriyaya çatdırılması baxımından əsas vasitə rolunu oynayır. Cəmiyyətin artan informasiya ehtiyacları və texnologiyalara çıxış imkanları kitabxanaların funksional mahiyyətini dəyişərək onları yalnız informasiya saxlanc yeri deyil, təhsil, elmi araşdırma, sosial ünsiyyət və inklüziv inkişaf üçün açıq ictimai platformaya çevirmişdir. Bu transformasiya müxtəlif sosial qrupların, o cümlədən az imkanlılar, region sakinləri, yaşlılar və gənclərin elmi biliklərə çıxışını təmin etməklə ictimai bərabərlik və rifaha töhfə verir. Beləliklə, elm, kitabxana və cəmiyyət arasında qurulan qarşılıqlı dəstək müna-

sibətləri həm elmi inkişafı stimullaşdırır, həm də kitabxanaları dinamik ictimai institutlara çevirərək ümumi rifahı gücləndirir[5, s.14].

Müasir dövrdə kitabxanaların funksiyaları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır[1, s.3]. Onlar sosial və mədəni sahələrdə fəaliyyət göstərərək daha geniş missiya yerinə yetirirlər. Kitabxanalar bu gün sadəcə elmi dairələrin fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır; onlar bilikləri cəmiyyətə çatdıran və sosial irəliləyişə töhfə verən açıq məkana çevrilmişdir. Rəqəmsal savadlılığın artırılması, ömürboyu öyrənmə təşəbbüsləri, informasiya bərabərliyi və ictimai inklüzivlik kimi sahələrdə kitabxanaların fəaliyyəti nəzərə çarpacaq dərəcədə genişlənmişdir. Bu istiqamətdə təşkil olunan ictimai tədbirlər, elmi-populyar seminarlar, açıq mühazirələr və interaktiv təlimlər kitabxanaların elmlə cəmiyyət arasında bilik körpüsü funksiyasını gücləndirir.

Ənənəvi funksiyalarla bərabər, çağdaş kitabxanalar cəmiyyətin dəyişən tələblərinə uyğun olaraq bir sıra yeni və genişləndirilmiş funksiyaları da həyata keçirməkdədir. Ənənəvi olaraq yalnız fiziki informasiya resurslarının qorunduğu və istifadəyə verildiyi məkan kimi fəaliyyət göstərən kitabxanalar, artıq bu roldan çıxaraq dinamik, çevik və innovativ mərkəzlərə transformasiya olunmaqdadır. Bu dəyişikliklərin əsas səbəbi informasiya texnologiyalarının sürətli irəliləyişi və istifadəçi tələblərinin dəyişən xarakteridir. Yeni texnologiyaların tətbiqi kitabxanaların fəaliyyətini rəqəmsal platformalara daşıyaraq informasiya resurslarının daha geniş auditoriyaya, daha sürətli və əlçatan şəkildə təqdim edilməsinə imkan yaratmışdır.

Kitabxanalar elm və cəmiyyət arasında funksiyalarını bir neçə əsas və strateji istiqamətdə həyata keçirirlər. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşmasında əsas və prioritet istiqamətlərdən biri bərabər informasiya çıxışının təmin edilməsidir[3]. Xüsusilə ucqar və az inkişaf etmiş bölgələrdə yaşayan əhali üçün bilik və imkanlara çıxış baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal resurslara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi, açıq məlumat platformalarının təşviqi və mobil kitabxana xidmətlərinin tətbiqi vasitəsilə kitabxanalar bu bölgələrdə yaşayanların da elmi informasiya əldə etmək imkanlarını artıraraq sosial inklüzivliyə töhfə verirlər.

İkinci istiqamət, kitabxanaların innovativ xidmətlər təqdim etməsi ilə bağlıdır. Müasir dövrün dəyişən informasiya ehtiyaclarına uyğun olaraq kitabxanalar yalnız ənənəvi kitab və məlumat saxlama funksiyası ilə kifayətlənməməlidir. Əksinə, onlar rəqəmsal istifadəçi interfeysləri, virtual reallıqla zənginləşdirilmiş tədris resursları, süni intellekt əsasında fərdiləşdirilmiş informasiya sistemləri və digər yenilikçi texnologiyalar vasitəsilə oxucu təcrübəsini daha funksional və interaktiv hala gətirirlər. Bu xidmətlər həm tədqiqatçılar, həm də adi istifadəçilər üçün kitabxananı daha faydalı bir məkana çevirir[3].

Üçüncü mühüm istiqamət, tədqiqatçılarla ictimaiyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin gücləndirilməsidir. Elmi proseslərə cəmiyyətin daha yaxından cəlb olunması həm bu sahədə əldə olunan nəticələrin real sektorda tətbiqini, həm də ictimai rəyin formalaşmasında elmin rolunu artırır. Kitabxanalar bu prosesdə elm adamları ilə vətəndaşlar arasında körpü rolunu oynayaraq elmi seminarlar, müzakirələr, açıq elmi tədbirlər və layihələr təşkil etməklə bu əlaqəni möhkəmləndirirlər. Beləliklə, elm yalnız laboratoriyalarda qapanmış bir sahə deyil, cəmiyyətin aktiv iştirak etdiyi dinamik bir proses kimi formalaşır.

Nəhayət, dördüncü istiqamət, kitabxanaların elmi kommunikasiya platforması kimi inkişaf etməsidir. Artıq kitabxanalar elmi biliklərin müzakirə olunduğu, paylaşıldığı və yenidən formalaşdığı ictimai platformalara çevrilir. Bu funksiyanı gücləndirmək üçün kitabxanalarda tədqiqat müzakirə sahələri yaradılır, interaktiv forumlar təşkil olunur, akademik əməkdaşlıq imkanları artırılır və s. Belə şəraitdə kitabxanalar həm yerli, həm də qlobal elmi ictimaiyyətin aktiv iştirakçısına çevrilirlər.

Cəmiyyətin dəyişən tələbləri fonunda kitabxanaların transformasiyası

Müasir informasiya dövründə cəmiyyətin davamlı inkişafı, əsasən yeni elmi biliklərin yaradılması və bu biliklərin geniş ictimaiyyətə effektiv şəkildə ötürülməsi ilə təmin olunur. Kitabxanalar

elmi biliklərin cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edən dinamik informasiya mühitinə çevrilmişdir.Texnoloji yeniliklər kitabxanaların funksiyalarını köklü şəkildə dəyişmiş, onları çevik, innovativ və istifadəçi yönümlü mərkəzlərə çevirmişdir. Bu gün kitabxanalar yalnız məlumatın saxlandığı məkan deyil, eyni zamanda təhsil, yaradıcılıq, əməkdaşlıq və intellektual ünsiyyət üçün açıq ictimai sahələrdir. Bu dəyişiklik kitabxanaları elm və cəmiyyət arasında strateji mövqedə qərarlaşan, bilik cəmiyyətinin qurulmasına töhfə verən mühüm institutlara çevirmişdir.

Kitabxanaların dəyişməsi bir neçə əsas amilə bağlıdır. Bu prosesə təsir göstərən əsas amillər sırasında informasiya texnologiyalarının – xüsusilə internet və süni intellektin artan təsiri, istifadəçilərin mobil və fərdiləşdirilmiş xidmətlərə olan tələbatının yüksəlməsi, elmi biliklərin açıq paylaşımını təşviq edən təşəbbüslər, eləcə də dövlət və cəmiyyət tərəfindən kitabxanalara göstərilən dəstək əsas rol oynayır[4].

İnformasiya cəmiyyətinin inkişafı kitabxana sahəsində müşahidə olunan əvvəlki passivliyi aradan qaldırmış, bu qurumlara yenilənmə meyilləri və yaradıcı fəaliyyət istiqamətində ciddi təkan vermişdir. Nəticə etibarilə, kitabxanaların peşəkar fəaliyyəti mərhələli şəkildə transformasiyaya uğramış, onların strukturu və funksional istiqamətləri müasir informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Lakin bu dəyişikliklər fonunda kitabxanaların cəmiyyətdəki mövqeyinə dair ictimai yanaşmaların tam birmənalı olmadığını da qeyd etmək lazımdır. Müxtəlif sosial qruplar və ideoloji cərəyanlar arasında klassik kitabxanaların rəqəmsal formatlarla əvəzlənməsi məsələsində fikir ayrılıqları mövcuddur. Belə yanaşmalar ənənəvi kitabların elektron versiyalarla əvəz olunması zərurətini irəli sürməklə kitabxanaların gələcək funksional modelinə dair fərqli baxışların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Belə fərqli baxışlar kitabxanaların yalnız fiziki deyil, həm də rəqəmsal resurslarla zənginləşən bir struktura çevrilməsi tələbini ön plana çıxarır.

Ənənəvi və rəqəmsal kitabxanalar elmi biliklərin toplanması, sistemləşdirilməsi və cəmiyyətə çatdırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Onlar alimlərin apardığı tədqiqatları arxivləşdirir və geniş auditoriyaya çatdırır, elmi jurnallara və məlumat bazalarına çıxış imkanları yaradır, eyni zamanda elmi biliklərin cəmiyyətə ötürülməsində mühüm vasitəçi rolunu oynayır. Müasir dövrdə isə rəqəmsal resurslar, açıq elmi platformalar (open access) və elektron kitabxanalar tədqiqatçılar üçün əvəzolunmaz elmi informasiya mənbələrinə çevrilmişdir.

Bu gün kitabxanalar yalnız məlumatın saxlanılması ilə məhdudlaşmır, elmi biliklərin formalaşması, yayılması və ictimaiyyətə təqdim edilməsində mühüm rol oynayırlar. Elmi verilənlər bazalarına çıxış, elektron resurslar, rəqəmsal arxivlər və açıq elm təşəbbüsləri bu transformasiyanın əsas tərkib hissələridir. Elm yalnız alimlər üçün deyil, bütövlükdə cəmiyyət üçün əhəmiyyətlidir. Cəmiyyətin elmi biliklərlə tanışlığı onun inkişafına, tənqidi düşüncə və informasiya ilə işləmə bacarıqlarına təsir edir. Elmi nəticələrin populyarlaşdırılması və ictimaiyyətə aydın şəkildə çatdırılması bu baxımdan vacibdir. Kitabxanalar isə bu prosesdə maarifləndirici rol oynayaraq, cəmiyyəti elmi biliklərlə birləşdirən açıq və demokratik bilik məkanlarına çevrilirlər.

Nəticə: İnformasiya əsrində kitabxanalar elm və cəmiyyət arasında strateji vasitəçi kimi çıxış edərək bu iki sahə arasında inteqrasiyanı təmin edir. Onların transformasiyası yalnız texnoloji yenilikləri deyil, həm də sosial funksiyaların genişlənməsini əhatə edir. Elmə çıxışın artırılması, ictimai maarifləndirmə və vətəndaş iştirakının təmin edilməsi baxımından kitabxanalar müasir dövrdə daha çox əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. Bu transformasiya prosesi davam etdikcə kitabxanalar gələcəyin açıq, inklüziv və məlumatlı cəmiyyətlərinin qurulmasında aparıcı rola sahib olacaqlar.

Ədəbiyyat

1. *Xələfov, A.A.* İnformasiya cəmiyyəti və kitabxanaşünaslığın müasir problemləri // Kitabxanaşünaslıq və informasiya: Elmi-nəzəri və praktiki jurnal. – 2010, № 1. - s.9-14.

2. *Corrall, S.* and others. Bibliometrics and research data management services: Emerging trends in library support for research /S.Corrall, M.A.Kennan and W.Afzal // Library Trends. - 2013, № 61(3).- pp.636–674: [electronic resources]. - https://doi.org/10.1353/lib.2013.0005

3. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4365342

4. https://science.gov.az/az/news/open/32123

5. http://anl.az/el/emb/A.Xelefov/eserleri/kitablar/xaa_kvc.pdf